

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

УДК:356.13:316.48

А. В. Балендр

Функціональний аналіз діяльності офіцера-прикордонника надає можливість визначити, що офіцер-прикордонник, окрім спеціально-професійних якостей, повинен мати якості вмілого організатора, керівника діяльності військового колективу. Крім того, він має бути кваліфікованим педагогом, умілим і чуйним вихователем, нести повну відповідальність за військову дисципліну, моральну та психологічну підготовку особового складу [10, с. 30–34].

У наш час управлінську діяльність офіцерів-прикордонників ускладнюють такі конфліктогенні чинники, як падіння престижу військової служби, розпливчастість військово-професійних цінностей, небажання юнаків служити, неукомплектованість підрозділів особовим складом, недостатнє фінансування та пов'язані з цим соціально-економічні проблеми військовослужбовців [4, с. 39–40]. Необхідно також зазначити, що “близько 30% військовослужбовців, які прибувають у навчальні центри, мають низьку нервово-психічну стійкість... Дослідження суїцидних випадків у військах за останні роки свідчать, що найбільша їх кількість (більше 50%) трапляється через конфлікти, пов'язані зі службовою діяльністю” [13, с. 19–20]. Це свідчить про необхідність проведення цілеспрямованої роботи у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) щодо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до вирішення конфліктних ситуацій. Метою статті є визначення педагогічних умов формування конфліктологічної готовності курсантів ВВНЗ.

Конфліктологічну готовність як особистісну якість потрібно формувати впродовж усього періоду навчання військового фахівця у ВВНЗ. Це вимагає

обґрунтування основних педагогічних умов і напрямків цієї роботи у ВВНЗ. За визначенням, поданим у Філософському енциклопедичному словнику, “умова – те, від чого залежить щось інше, суттєвий компонент комплексу об’єктів...” [11, с. 707]. Умови, як правило, є чимось зовнішнім для явища, на відміну від більш широкого поняття “причини”, що містить як зовнішні, так і внутрішні чинники. У педагогіці прийнято вважати, що умови, які самі по собі не є причиною подій, водночас підсилюють або послабляють дію причин. З таких позицій умови можна визначити як чинники, обставини, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. Сучасна дидактика трактує умови як сукупність чинників, компонентів навчального процесу, що забезпечують успішність навчання [6, с. 43–46]. І. П. Подласий веде мову про внутрішні умови (фізіологічні та психічні властивості організму) та зовнішні (оточення, середовище, в якому живе людина) [7, с. 75]. У теорії виховання умови розглядають як середовище, у якому відбуваються ті чи інші педагогічні процеси.

Поняття “педагогічні умови” ми визначаємо як сукупність об’єктивних можливостей, пов’язаних з організацією навчально-виховного процесу у ВВНЗ, змістом і методами навчання, матеріальними витратами на нього, а також можливістю врахування й оцінювання індивідуально-психологічних якостей курсантів, що забезпечують успішність формування їх конфліктологічної готовності.

Необхідно зазначити, що на сьогодні окремі чинники вирішення міжособистісних і педагогічних конфліктів досліджували О. М. Поєнко, психологічні особливості конфліктів у процесі спільної навчальної діяльності студентів – І. А. Коваль, особистісні детермінанти вирішення конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці – Н. О. Макарич, психологічні засоби подолання конфліктів педагогів із старшокласниками – І. Л. Родзевич.

Проблеми підготовки офіцерів до розв’язання конфліктів були предметом вивчення багатьох учених. Зокрема, це роботи І. В. Ващенко – про конфлікти в діяльності працівників органів внутрішніх справ та шляхи їх подолання

(соціально-психологічний аспект), А. К. Кротова – про підготовку офіцера до вирішення конфліктних ситуацій у військовому колективі, Є. М. Потапчука – про особливості психопрофілактики міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців Прикордонних військ, С. А. Чистякова – про внутрішньоособистісні конфлікти та особливості їх психопрофілактики і психокорекції у курсантів ВВНЗ, А. М. Ячного про соціальне регулювання конфліктів військової організації в умовах сучасного українського суспільства.

Є. М. Потапчук досліджував проблему міжособистісних конфліктів у такій специфічній сфері їх вияву, як сім'я військовослужбовця. Учений розробив методику психопрофілактики міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Ця методика передбачає формування психологічної готовності подружжя до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій у членів сім'ї з метою зменшення кількості деструктивних зіткнень та їх негативного впливу на оперативно-службову діяльність військовослужбовців-прикордонників [8].

С. А. Чистяков дослідив психологічні чинники, які детермінують виникнення внутрішньоособистісних конфліктів під час навчально-виховного процесу (байдужість посадових осіб до потреб і запитів курсантів, неадекватне ставлення курсантів до частого залучення на господарські роботи, неможливість планувати свою особисту навчальну діяльність, недосконалість самостійної підготовки тощо). Учений також визначив особливості життєдіяльності курсантів, що впливають на характер перебігу внутрішньоособистісних конфліктів, а також розглянув основні заходи психопрофілактики та психокорекції внутрішньоособистісних конфліктів курсантів [12, с. 13–14].

Особливості організації роботи щодо формування конфліктологічної готовності майбутніх військових фахівців в умовах ВВНЗ досліджував А. К. Кротов [2]. Він вважає, що для цього необхідно створити і реалізувати спеціальні особистісно-орієнтовані курси, які були б складовими психолого-педагогічної підготовки. Учений розробив спеціальний курс “Діагностика

конфліктної ситуації”, орієнтований на формування в майбутніх офіцерів знань, умінь та навичок, необхідних для проведення діагностики конфліктної ситуації в підрозділі. Завдання конструктивного вирішення конфліктних ситуацій у військових колективах А. К. Кротов вирішував через застосування розроблених тренінгових методик, що надали курсантам можливість опанувати практичні вміння конструктивного педагогічного впливу на військовослужбовців.

Вивчення досвіду формування готовності військових фахівців до професійної діяльності, аналіз сучасного стану навчання і виховання у ВВНЗ України та за кордоном надали можливість встановити, що однією з важливих педагогічних умов, яка сприяє формуванню конфліктологічної готовності в курсантів, є *створення комфортного соціально-психологічного клімату в колективі*. Це надає широкі можливості для формування досвіду конструктивного розв’язання конфлікту. Робота в цьому напрямку повинна передбачати формування в підрозділі норм колективної дисциплінованості, створення систем цінностей та переконань, які поділяють усі члени військового колективу. Комфортний соціально-психологічний клімат – це умова, змістовно пов’язана з тими порядками і правилами, які встановлюються у ДПСУ державою та відображені в статутах, приймаються і поділяються членами військового колективу. Це прийняті основною частиною колективу філософія й ідеологія керування, ціннісні орієнтації, вірування, очікування, положення та норми, що є основою відносин і взаємодії всередині колективу та за його межами. Реалізація цієї умови в навчально-виховному процесі покликана унеможливити конфлікти. Якщо все-таки конфліктні ситуації виникають, то при цьому вирішуються вони, як правило, набагато швидше і з меншими втратами. Створення комфортного соціально-психологічного клімату в підрозділі багато в чому залежить і від управлінської культури його командира (його особистої віри в доручену справу, цінностей та стилю керівництва).

Наступною педагогічною умовою, яка сприяє формуванню конфліктологічної готовності в курсантів, є *застосування заходів стимулюючого характеру щодо розвитку в майбутніх офіцерів-прикордонників*

мотивації до конструктивного врегулювання і розв'язання конфліктів. Це обумовлено тим, що мотивація займає провідне місце в структурі особистості й є одним з основних понять, яке використовується для пояснення поведінки та діяльності людини. Для підвищення у курсантів мотивації до конструктивного врегулювання і розв'язання конфліктів, на нашу думку, необхідно звернути увагу на:

гласність у питаннях аналізу грубих дисциплінарних провин (порушення статутних правил відносин між курсантами; їх провини в громадських місцях у позаслужбовий час; самовільний відхід зі служби), що є наслідками деструктивних міжособистісних конфліктів;

надання об'єктивної й оперативної інформації про стан конфліктності в підрозділах, про передовий досвід викладачів і командирів щодо конструктивного вирішення конфліктних ситуацій на заняттях та при вирішенні завдань повсякденної діяльності;

моральне і матеріальне стимулювання офіцерів, які вміють грамотно будувати свої відносини з підлеглими, а також впливати на рівень конфліктності їхньої міжособистісної взаємодії;

першочергове призначення на вищі керівні посади тих офіцерів, які на високому рівні опанували технології безконфліктного керівництва військовим колективом, мають високий рівень у цілому психолого-педагогічних та, зокрема, конфліктологічних знань, умінь і навичок.

Необхідно зазначити, що готовність військового фахівця до виконання завдань військово-професійної діяльності в умовах міжособистісного конфлікту по горизонталі або вертикалі потрібно розглядати як таку, що перебуває в тісній взаємодії з науково-теоретичною готовністю. Науково-теоретичну готовність у професіограмах педагога визначено як сукупність певних знань [6, с. 94]. Складовими науково-теоретичної готовності є теоретичні та практичні знання, осмислення особистого досвіду і досвіду педагогів-майстрів, зокрема методологічні знання та знання за фахом (теоретичні і методичні), знання психології особистості (вікові особливості, методи вивчення особистості,

способи індивідуального та диференційованого підходу). Науково-теоретична готовність військового фахівця вирішувати завдання, змістом яких є конфлікт, містить:

творчу установку на розуміння суперечності військово-педагогічного процесу й усвідомлення конфлікту як вираження цієї суперечності;

знання методологічної основи розв'язання суперечностей і конфліктів;

знання методики та методів вирішення конфліктних ситуацій;

знання основ військово-педагогічного управління конфліктними ситуаціями й етапів їхнього перебігу та завершення;

знання сутності конфлікту, його видів, типів, причин (об'єктивних і суб'єктивних) виникнення й умов перебігу.

Науково-теоретична готовність містить також необхідний обсяг інтегрованих знань методології, педагогіки, психології, соціології та фізіології. Знання щодо передумов, особливостей і засобів подолання конфліктних ситуацій майбутньому офіцерові необхідно надати саме у процесі його професійної підготовки у ВВНЗ. З огляду на це, ще однією важливою педагогічною умовою, яка сприяє формуванню конфліктологічної готовності в курсантів, слід назвати *збагачення змісту їх підготовки спеціальними знаннями про сутність, структуру, функції конфлікту та механізми його конструктивного вирішення*. На нашу думку, в умовах ВВНЗ необхідно, насамперед, знайти найбільш ефективні і прийнятні способи та методи формування конфліктологічної готовності.

Як свідчать спостереження за навчально-виховним процесом у ВВНЗ, на сьогодні зміст навчання у ВВНЗ не завжди враховує необхідність формування конфліктологічної готовності. Аналіз навчальних планів, програм, підручників і навчальних посібників свідчить, що в них приділяється недостатньо уваги теоретичній та практичній підготовці майбутніх офіцерів до профілактики, вивчення і вирішення конфліктних ситуацій. На нашу думку, формування конфліктологічної готовності курсантів можна здійснювати не лише через запровадження додаткового спецкурсу, а й шляхом удосконалення навчально-

виховного процесу в цілому та системи виховної роботи ВВНЗ. Зокрема, основні параметри конфлікту курсанти можуть вивчати у межах планових занять з педагогіки і психології, правознавства, культурології, філософії та соціології, а також у межах факультативних занять, проведених у години виховної роботи.

При організації цієї роботи необхідно змінити підходи до навчання і виховання з метою формування курсантів як особистості та військового професіонала. Насамперед важливо звертати увагу на активізацію навчально-виховної роботи курсантів, реалізовувати принципи активності особистості в навчанні і професійній діяльності, упроваджувати нові форми та методи професійної підготовки. Переробка змісту не лише військово-професійних дисциплін, але й блоку гуманітарних, соціально-економічних і загальнонаукових дисциплін повинна бути одним із важливих напрямків роботи з формування конфліктологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Необхідно вказати на те, що готовність офіцера-прикордонника до вирішення конфліктних ситуацій (конфліктологічна готовність) передбачає не лише його теоретичну, але й практичну підготовку, її орієнтацію на встановлення між офіцерами та підлеглими оптимальних взаємин [6, с. 95]. У цьому випадку підготовку офіцера до розв'язання конфліктів серед особового складу потрібно розглядати і як підвищення його індивідуальної компетентності в сфері конфліктних явищ, і як підвищення ефективності його взаємодії з підлеглими в умовах уже визрілого конфлікту, і як професійну готовність приймати й ураховувати особистісні особливості кожного з учасників конфлікту і, що особливо важливо, – уміння передбачати, запобігати, діагностувати та розв'язувати конфлікти. З огляду на це, ще однією педагогічною умовою, яка сприяє формуванню конфліктологічної готовності в курсантів, є *поетапне формування у курсантів конфліктологічних знань, умінь і навичок*. Як зазначають Ю. М. Кулюткін та Г. С. Сухобська [3], у практичній підготовці можна виокремити три етапи, зокрема аналітичний, конструктивний

і виконавський. З урахуванням цих досліджень можна зробити висновок про доцільність поетапного формування конфліктологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників, взявши за такі етапи курси навчання у ВВНЗ.

На нашу думку, можна виокремити три етапи формування конфліктологічної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників, зокрема перший етап (1–2 курси) – аналітичний (курсанти набувають вміння бачити й усвідомлювати конфліктну ситуацію), другий етап (3 курс) – конструктивний (у курсантів необхідно формувати вміння виявляти причини виникнення, шляхи та способи розв'язання конфлікту), третій етап (4 курс) – виконавський (у курсантів виробляються вміння аналізувати результати і спрямовувати конфліктну ситуацію на реалізацію виховних цілей).

Особливе значення для формування конфліктологічних знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які є складовими проектувальних, комунікативних, організаторських, прогностичних компонентів конфліктологічної готовності, має практичне застосування (тренінг) конфліктологічних знань, умінь і навичок. В умовах штучно створеної ситуації (групової дискусії, рольової гри) курсанти, активно вступаючи в спілкування з іншими учасниками, будуть опановувати необхідні знання, навички та вміння вирішення конфліктних ситуацій, навчатися коректувати свою поведінку відповідно до змін обстановки, формувати установки, необхідні для успішної професійної діяльності [9, с. 366].

Для розвитку умінь та навичок вирішення конфліктних ситуацій важливе значення мають і проблемні методи навчання. Ці заняття повинні бути спрямовані на навчання офіцерів методам неконфліктного спілкування, правильному підходу до прийняття управлінських рішень, грамотної самооцінки й оцінки дій підлеглих. На заняттях необхідно розглядати причини виникнення конфліктів у військових колективах, їхні типи, динаміку та способи вирішення, також приділяти увагу способам створення навчальних конфліктних ситуацій з виховною метою під час проведення планових навчальних занять [1, с. 271].

Ще одна важлива педагогічна умова, що сприяє формуванню конфліктологічної готовності в курсантів, – це *забезпечення високого рівня психолого-педагогічної компетентності професорсько-викладацького складу і командирів навчальних підрозділів*. Для цього необхідно розробити лекції та практичні заняття з основних питань конфліктології, які проводити для командирів підрозділів курсантів у межах лекторію з військової педагогіки і психології, а для інших офіцерів та професорсько-викладацького складу – у загальній системі командирської підготовки. Ці заняття повинні передбачати навчання офіцерів методів неконфліктного спілкування, правильного підходу до прийняття управлінських рішень, грамотної самооцінки й оцінки дій підлеглих. На заняттях необхідно розглядати причини виникнення конфліктів у військових колективах, їхні типи, динаміку перебігу та способи вирішення, також приділяти увагу способам створення навчальних конфліктних ситуацій з виховною метою при проведенні планових навчальних занять. Для цього можна використовувати всі форми роботи, спрямовані на підвищення рівня їхньої професійної майстерності, зокрема навчально-методичні збори, семінари, круглі столи, науково практичні конференції, стажування тощо. Це надасть можливість забезпечити високий рівень психолого-педагогічної компетентності професорсько-викладацького складу і командирів навчальних підрозділів, підвищити їх кваліфікацію.

Отже, основою формування конфліктологічної готовності курсантів має бути виховна система ВВНЗ, спрямована на формування готовності військових фахівців до професійної діяльності. Для формування конфліктологічної готовності військових фахівців у ВВНЗ необхідно створити комфортний соціально-психологічний клімат, застосувати заходи стимулюючого характеру щодо розвитку в курсантів, професорсько-викладацького складу та командирів навчальних підрозділів мотивації до конструктивного врегулювання і розв'язання конфліктів; збагатити зміст підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників спеціальними знаннями про сутність, структуру, функції конфлікту та механізми його конструктивного розв'язання, поетапно

формувати конфліктологічні знання, уміння, навички курсантів і забезпечити високий рівень психолого-педагогічної компетентності професорсько-викладацького складу та командирів навчальних підрозділів щодо особливостей роботи у цьому напрямку.

Подальшим напрямком наукових досліджень вважаємо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до вирішення конфліктних ситуацій в оперативно-службовій діяльності.

Список використаної літератури

1. Гончаренко, С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко ; за ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
2. Кротов, А. И. Подготовка офицера к разрешению конфликтных ситуаций в воинском коллективе : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук / А. И. Кротов. – Ярославль, 1996. – 15 с.
3. Моделирование педагогических ситуаций / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М. : Педагогика, 1981. – 134 с.
4. Організація роботи з особовим складом прикордонної комендатури, прикордонної застави, відділення прикордонного контролю : навчально-методичний посібник. – Хмельницький : Видавництво Національної академії ДПСУ, 2004. – 104 с.
5. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – 2-е вид., перер. і доп. – К. : Знання, 2005. – 399 с.
6. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии : учебник для студ. высш. и сред. учеб. заведений / под ред. С. А. Смирнова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Педагогика, 1999. – 512 с.
7. Подласый, И. П. Педагогика: Новый курс : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 2 кн. / И. П. Подласый. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. Потапчук, Є. М. Психопрофілактика міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців Прикордонних військ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 20.02.02 "Військова педагогіка та психологія" / Є. М. Потапчук. – Хмельницький, 1998. – 18 с.

9. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : “Академвидав”, 2006. – 424 с.

10. Управління повсякденною діяльністю з'єднання (частини) прикордонних військ : курс лекцій / В. О. Балашов, В. М. Махобей, Ю. П. Лазоренко, О. А. Волькович. – Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 1999. – 105 с.

11. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С. С. Аверенцев, С. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 815 с.

12. Чистяков, С. А. Внутрішньоособистісні конфлікти та особливості їх психопрофілактики і психокорекції у курсантів вищого військового навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / С. А. Чистяков. – Хмельницький, 2003. – 18 с.

13. Шмонин, И. Трудный возраст / И. Шмонин // Вестник границы России. – 2005. – №2. – С. 19–24.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Діденко О. В.